

Atminties kelionėje Nuo Albino Vaitkaus iki Mariaus Katiliškio, nuo Pasvalio iki pasvaliečių

Kotryna Kraptavičiūtė

Marius Katiliškis. Kokie vaizdai mintyse iškyla, tariant jo vardą? Miškų lankas, lietuviškas kaimas, biblioteka. Karas, tabako dūmas, vandenynas. Tamsių vyriškų akių žvilgsnis, knygos ir Pasvalys... Mariumi Katiliškiu tapęs rašytojas Albinas Vaitkus (1914–1980) – Pasvalio miesto tapatybės dalis. Jo vardu pavadinta viešoji biblioteka pernai atvėrė atnaujintą rašytojo atminimo kambarį. Šia proga darsyk pažvelkime, kokį gyvenimo kelią liudija Mariaus ženklai Pasvalyje. Jų visuma – ne tik žygis po Mariaus Katiliškio gyvenimą ir kūrybą. Kartu – ir mūsų pačių kelionė po kultūrinės ir žmogiškosios atminties kelius bei užkaborius.

Atminimo kambarys. Kultūrinė patirtis, ugdanti pasaulėvoką

Bibliotekai vardą davusio rašytojo palikimui skiriamas ypatingas dėmesys. Memorialinis kambarys įkurtas ir atidarytas 1995 m., minint penkioliktąsias Mariaus Katiliškio mirties metines. Pirmąją ekspoziciją parengė šviesaus atminimo bibliografė Vitalija Kazilionytė. Tuo pačiu metu pradėta organizuoti ir jam skirtus renginius, įsteigta rašytojo vardo premija¹, surengti Mariaus Katiliškio skaitymai – šį rudenį, minint rašytojo gimtadienį, vykę jau dvidešimt šeštąjį kartą. Jais Mariaus kūrybą stengiamasi atskleisti vis naujomis spalvomis, įtraukiant Pasvalio rajono ir visos Lietuvos menininkus, literatūrologus.

Metams bėgant, atminimo kambario ekspozicija vis naujinta, plėsta, modernizuota projektų lėšomis. Pasutiniai veiksmai – 2020 metais, tuokart atnaujinta ir visa Rašytojų erdvė su kraštiečio rašytojo Jono Mikelinso (1922–2015) biblioteka. Dar po metų ši kūrybiška erdvė atverta lankytojams, ją perkėlus į ketvirtą bibliotekos aukštą – jaukią mansardą².

Ekskursijas ir edukacijas memorialiniame kambaryje veda aistringa rašytojo palikimo saugotoja – bibliotekininkė Toma Mikalajūnaitė. Ji kviečia keliauti kartu su Mariumi per jo gyvenimo klajonių ir kūrybos stoteles. Nuo gimtųjų Gruzdzijų (1914–1923), Katiliškių (1923–1941), iš kurių pasiskolino vardą, iki Pasvalio (1941–1944), kur dirbo bibliotekos vedėju, nuo kelionės karo metu

- ¹ 2020 metais konkursas Bibliotekos premijai gauti skelbtas aštuonioliktą kartą, o kitas – jau 2023 metais. Premijai gauti kas trejus metus biblioteka skelbia meninės raiškos konkursą visų amžiaus grupių Lietuvos kūrėjams. Premija skiriama už darbus, skirtus jo kūrybai nagrinėti, atspindinti Lietuvos kaimo dvasią, jo gamtą, už originaliąją kūrybą (prozą, esė, dramą, poeziją), tautosakos darbus ir kitus kūrinius. Tarp Bibliotekos premijos laureatų: kraštiečio rašytoja Agnė Žagrakalytė (1996 m.), kraštiečio poetas Tomas Taškauskas (2004 m., 2009–2012 m.), Jonišio literatų klubas „Audruvė“ (2014 m.), žurnalo „Šiaurietiški atsivėrimai“ redaktorė Agnė Grinevičiūtė (2012 m., 2017 m.), kaimo šviesuolė, Pasvalio literatų klubo „Užuovėja“ narė Bronislava Černiauskienė (2014 m.).
- ² Su rašytojo gyvenimu ir kūryba galima susipažinti naujame interaktyviame interneto tinklalapyje „Mariaus Katiliškio atminimo kambarys“, peržiūrėti biografinį istorinį filmą „Marius Katiliškis. Gyvenimo ir kūrybos odisėja“. Tinklalapio adresas internete: <http://www.katiliskioskambarys.pasvalia.lt>.

Mariaus Katiliškio rašomoji mašinėlė „Olympia“.
Tomas Mikalajūnaitės nuotrauka

(1944–1945) iki pabėgėlių stovyklų Vokietijoje, Flensburgo-Munos-Hanau (1945–1948), Freiburgo (1948–1949), nuo Niujorko Jungtinėse Amerikos Valstijose (1949), Čikagos (1950–1953) iki paties pastatyto šeimos namo Lemonte (1953–1980).

Čia ištis pasijunti apsuptas Mariaus Katiliškio dvasios. Ekspozicijoje galima apžiūrėti paties Mariaus kurtus piešinius, fotografijas, autentiškas knygas, jo rankinį laikrodį ir pypkių kolekciją, rašomąjį stalą (kurį bibliotekai padovanojo antroji rašytojo žmona – poetė Zinaida Nagytė-Katiliškienė, 1927–2013), rašomąją mašinėlę, karo metų dienoraštį...

Prisėdus ant interaktyvių suolelių – pasiklausti aktorius Dainiaus Svobono įgarsintų kūrinių ištraukų. Paskaityti Mariaus tekstų nuo pirmųjų eilėraščių trijuose rankraštiniuose sąsiuvinuose (1931–1933) iki publikacijų spaudoje, jo ruošų kalbų įvairiems renginiams (kurių niekur kitur, kaip tik Pasvalyje, nerasime) ir svarbiausių Vokietijoje, Amerikoje bei Lietuvoje išleistų knygų („Prasilenkimo valanda“, „Užuovėja“, „Miškais ateina ruduo“, „Išėjusiems negrįžti“, „Seno kareivio sugrįžimas“ ir kt.). „Tiesos reikalavimas, tiesos prieš patį save, yra mano knygų pasaulio mastas. Tenoriu skaitytojui parodyti savo žemės ir jos žmogaus likimą, kokį jį mačiau ir gyvenau, kokių džiaugiasi, mylėjau, vargau ir kentėjau“, – 1958 m. kovo 30 d. sakė rašytojas, tardamas žodį premijų įteikimo vakare Čikagoje³.

- ³ Prieiga per internetą: <http://www.katiliskioskambarys.pasvalia.lt/stotele-lemontas/>.

Pažvelgus aukštyn – tyrinėti Mariaus gyvenimo kelio žemėlapi. Atminimo kambarį įkūrusios mažosios bendrijos „Ekspomūza“ komandos sumanymu, tai – ir Mariaus gyvenimo kelionės, ir kambario lankytojo žemėlapis, kurį sekdamas gali judėti po ekspozicijos stoteles.

Pamatyti, kaip atrodė jo sodintos vinkšnos lapas. Žvilgtelėti pro liuką laivo, per vandenyną nupludžiusio į svetimą žemę, – tarsi skiriančio europietišką ir amerikietišką gyvenimo bei kūrybos kelią. Štai 1949 metų spalviui baigiantis, Bremene Marius dienoraštyje rašo: „Traukinys juda. Jis sustos prieplaukoje. Ant mano krūtinės numeris. 1261 numeriu paima laivas „General Muir“. Pažvelk į veidą, į akis žmonių su numeriais vietoj vardų. Tai anga į kitą pasaulį, kuris daugelio yra viso amžiaus svajonė. Man – tikrai būtinybė. Aš neturiu ko rinktis. Adios. Sudiev Europa, Lietuva! Sudiev... šiandien veriasi tamsus laukas. Krūtinėje po numeriu – jokios minties.“⁴

Ir – net išgirsti Mariaus balsą.

Įtvirtinti naujas žinias dalyvaujant viktorinoje ar edukaciniuose žaidimuose, klausytis istorijų ir pačiam skaityti kūrybą,

- ⁴ Šįmet Mariaus Katiliškio kūrybos ir bibliotekos rankraštyne saugomų dienoraščių, rankraščių ir mašinraščių ištraukos, ligol mažai kam regėtos, pradėtos viešinti ir Pasvalio bibliotekos socialiniuose tinkluose, įkvėpus sėkmingam pavyzdžiui – feisbuko paskyros „Nyka-Niliūnas“ (kurioje dalijamasi trumpomis poeto išvalgomis, jautriai atliepiančiomis ir šių dienų žmogaus išgyvenimais).

Tarptautinio poezijos festivalio „Poezijos pavasaris“ dalyviai Mariaus Katiliškio atminimo kambaryje.

Dainiaus Vareikos nuotrauka

prisiliesti prie autentiško paveldo, pasmal-sauti apžiūrinėjant rašytojo gyvenimo vaizdus... Visapusis, pojūčius sužadinantis patyrimas įgalina prasmingesnę, turtingesnę kultūrinę ir žmogišką patirtį, sudomina labiau bei leidžia Marių, jo gyvenimo laiką ir ženklus pažinti giliau. Stotelės išdėstytos vingiuotai – taip grafiškai atkartojamas sudėtingas rašytojo gyvenimo kelias⁵. Erdvė įrengta taip, kad lankytojas pasijustų einąs vis gilyn.

Ir apie kambario gidę Tomą galėtume rašyti dar kelis tekstus... Ko tik bibliotekoje paklausite – kolegos žavisi jos atsidavimu Mariaus Katiliškio paveldui ir nepailstančiu susidomėjimu, vis naujų prasminių atspalvių pajauta. Ji – lyg geroji šios vietos, Mariaus atminimo kambario, dvasia. Švelniai ir su kruopščiu atidumu veda kiekvieną rašytojo takais. Moksleivius⁶, mokytojus, universitetų dėstytojus, literatus, senjorus, bibliotekoje vykstančių renginių dalyvius ir svečius, rašytojo giminaičius, pavienius lankytojus, į giminę trumpai grįžtančius išėivius.

Be to, ši savita, kūrybiškai nuteikianti erdvė traukia ir renginiams, skaitymams, pokalbiams...

5 Sigitas Kanišauskas. Duris atvėrė atnaujintas Mariaus Katiliškio atminimo kambarys. *Darbas*, 2021, spalio 19, Nr. 118, p. 5.

6 Edukacija „Išėjęs sugrįžti: rašytojas Marius Katiliškis“ 2019 m. įtraukta ir į Kultūros paso programą.

Mariaus ženklai Pasvalyje. Nyksmas laike ir atminties globa

Albino Vaitkaus, greit tapusio Mariumi Katiliškiu, dvasia dar gyva ir Pasvalio gatvėse. Būtent jam dirbant mūsų mieste, 1943 m. „Naujosiose Biržų žiniose“ išspausdinta novelė „Atvykimas į mišką“ pirmą kartą pasirašyta slapyvardžiu: A. M. Katiliškis⁷. O Kalno gatvės keturioliktą numeriu pažymėtame name kambarį jis nuomojosi, atvykęs dirbti į Pasvalio viešąją valstybinę biblioteką. Netoliese – šios gatvės dešimtajame pradėjo bendrą būtį su Elizabeta Avižonyte (1944–1952 m. ji dirbo Pasvalio vidurinėje mokykloje matematikos mokytoja), kur abu gyveno iki 1944 metų. 1942 metų kovą jie susituokė Saločių bažnyčioje, pasakojama – slaptai, dviračiais tenai atmynę. Tik santuoka tetruko dvejus metus – tarp jūdvių įsiveržė pasaulinis karas. Neišsipildė svajonės apsigyventi prie Ažuolpamūšės piliakalnio, Marius paliko Pasvalio kraštą, Lietuvą. Tik novelė „Prasilenkimo valanda“ mena, kaip karo įvykių beprasmiškame atsitiktinume prarandama mylima moteris: „Aš nespėjau įsitverti į greitą buities vežimą ir likau nublokštas į kelio dulkes. Karo ugnis degė tarp manęs

7 Toma Mikalajūnaitė, Vaiva Markevičiūtė. Į Pasvalį sugrįžęs Marius Katiliškis. *Tarp knygų*, 2020, Nr. 3, p. 24–27.

ir mano namų.“⁸ Laikas šipuliais verčia ir jūdvių gyvenimo ženklus – namai Kalno gatvėje nenumaldomai yra.

Lieka nematerialusis, neapčiuopiamas turtas... E. Avižonytės-Vaitkienės dukterėčia Ilona Avižonytė-Bičkuvienė yra rašiusi: uosius prie Lėvens kadaise sodino Marius su Elizabetos broliu. Kartu jie ir žuvis Mūšoje gaudydavo, ir dviračiais pas naujuosius savo gimines važiuodavo. Rašytojui yra tekę ir uošvijos rengiamoje alaus gamybos „ceremonijoje“ dalyvauti, o pypkę kimšdavo uošvio Jono Avižonio augintu tabaku. Su žmonėmis, su čionykščiais, bendraudamas vis kažką užrašuose žymėdavosi... Ne vieną pasvalietišką įvaizdį randame ir Mariaus kūryboje⁹. Su kūrėju mus jungia ir žmogiškosios atminties tiltai – Pasvalio bibliotekininkai palaiko ryšį su Čikagoje gyvenančiais kraštiečiais Živile ir Žilvinu Ramašauskais, jie dovanuoja neįkainojamų eksponatų iš Mariaus namų Lemonte, dokumentų, ikonografinių vertybių. Taip pat – su pirmosios žmonos E. Avižonytės dukterėčia gydytoja I. Avižonyte-Bičkuviene, apie tetą papasakojusia daug svarbių ir negirdėtų biografijos detalių, dovanojusia autentiškų dokumentų. Džiugina ir perleidžiamos Mariaus knygos. Pernai Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla pristatė šeštąjį romano „Miškais ateina ruduo“ leidimą, o šįmet šis kūrinys pirmą kartą išverstas į anglų kalbą¹⁰.

Marius ir mes

Iki šiol aktualus V. Kazilionytės išsakytas švelnus imperatyvas: „Pasilik su mumis, Mariau, kad būtume saugūs...“¹¹ Marius šiandien simbolizuoja mūsų pasaulėprasmę. Mūsų, bibliotekininkų ir lankytojų, pasvaliečių ir išėivių, gyvenamo pasaulio prasmę, kurią mūsų pačių – įsitraukiant ir dalyvaujant, įsileidžiant arba atmetant, apmąstant bei įkasdieninant tai,

8 Dalia Kuizininė. Epinių ir lyrinių pradų sintezė Mariaus Katiliškio „Prasilenkimo valandoje“ (2003). Prieiga per internetą: tekstai.lt.

9 Ilona Avižonytė-Bičkuvienė. ...mes dar susitiksim... (remiantis mokytojos E. Avižonytės-Vaitkienės dienoraščiais). *Darbas*, 2011, balandžio 19, p. 4.

10 Fall comes from the forest / Marius Katiliškis. – New York: Pica Pica Press, 2022. – 423, [1] p.

11 Vitalija Kazilionytė. *Tarp knygų*, 2014, Nr. 9, p. 27.

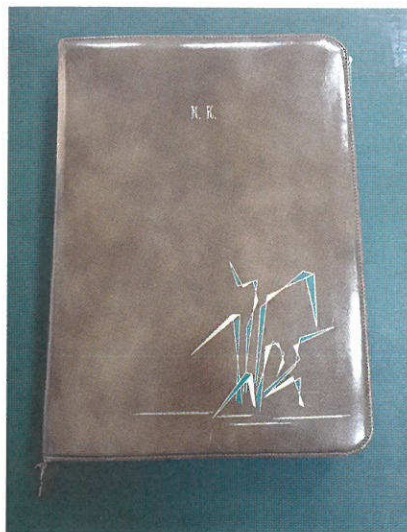

ką mums paliko Marius ir kiti. Gyvenimo patirtį, kultūrinę jėgą, pasaulėvoką. Mūsų kultūros, mūsų visuomeniškos kūrybos prasmė ir tai, kaip ją suprantame, – ne stagnuota kažin kur praėjusiame šimtmeityje, jo išbandymuose ir jo atradimuose. Juk ką tokia prasmė reikštų šiandienos paaugliui? Salotiečiui ar lavėniečiui? Ką reikštų man? Ko būtų verta tokia prasmė, kurios jau nesuprantame? Viena – tai, ką Marius mums paliko. Kita – ką pasiimame, ką paverčiame savo prasmės dalimi. Pasvalio biblioteka imasi kilnios atsakomybės, reikalaujančios įsijausti į paveldo dvasią ir šiandienos žmogaus poreikius, – būti tarpininke tarp šių stotelių.

Širdimi jaučiame, kad moralizavimas, spaudimas domėtis kultūra, literatūra, Mariumi nepavers mūsų kultūringesniais. Ypač šiandien, kai išoriškai turime viską, kai blausiai teįjuntame to vertę. Tad Mariaus Katiliškio atminimo kambarys – mažas, bet atkreipiantis dėmesį ir galbūt net keičiantis požiūrį, žingsnis šiame kelyje. Kelyje kuriant ir... vėl, ir vėl nepaliaujamai kuriant mūsų visų gyvenamo pasaulio prasmę. O gyvenimišku žingsniu įžengs į rašytojišką mansardą, taip ir pajunti – Marius niekad nepaliovė mūsų saugoti. Jis visada čia – amžinybėje. Būva leisdamas mums imti, skaityti. Žinoti ir nesuprasti. Klausiti arba nekreipti dėmesio... Leidžia kurti, tęsti ir būti – nors toli, bet visai šalia. ■

Režisierė, teatrologė
Asta Simonaitė išbandė
edukacines priemones
Mariaus Katiliškio
atminimo kambaryje.

Tomos Mikalajūnaitės
nuotrauka

Odinis, rudos spalvos aplankas kūrybos rankraščiams laikyti su Mariaus Katiliškio inicialais M. K.

Pypkė su keičiamais antgaliais originalioje dėžutėje

Mariaus Katiliškio rankinis laikrodis „Stellaris“.
Tomos Mikalajūnaitės nuotraukos